

DOI 10.36074/grail-of-science.04.10.2024.066

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ БАЗИС ПОБУДОВИ ПРОГРАМИ З КОРЕКЦІЙНО- РОЗВИТКОВОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ МОВЛЕННЄВИМИ ПОТРЕБАМИ

Рібцун Юлія Валентинівна

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу логопедії
Інститут спеціальної педагогіки і психології імені
Миколи Ярмаченка НАПН України, Україна

Анотація. В статті розглянуто теоретико-практичний базис побудови авторської програми з корекційно-розвиткової роботи з дітьми дошкільного віку з особливими мовленнєвими потребами. Зокрема, проаналізовано модель поетапного розвитку вищих психічних функцій людини Лазаро та Беруззо, теорію поетапного формування розумових дій П. Гальперіна. Описано мету та основні завдання авторської Програми. Розроблено логопсихоснергетичні алгоритми корекційно-розвивальної роботи з дітьми з особливими мовленнєвими потребами. Зокрема, представлено зазначені алгоритми для роботи з дітьми з особливостями фонетико-фонематичної, темпоритмічної сторони мовлення та лексико-граматичного оформлення мовлення.

Ключові слова: корекційно-розвиткова робота; програма; дошкільники з особливими мовленнєвими потребами.

Корекційно-розвиткова робота – це продумано організована цілеспрямована діяльність команди фахівців, специфічний освітньо-виховний процес, метою якого є сприяння особистісному становленню дітей, їх соціалізації, підготовки до подальшого повноцінного самостійного життя, удосконалення стану сформованості когнітивної, мовленнєвої, фізичної, психоемоційної, освітньої сфер розвитку (Ю. Рібцун, 2024) [2].

У відповідь на наказ Міністерства освіти і науки України (директорат дошкільної та інклюзивної освіти) №6/457-24 від 13.05.2024 р. «Про розробку навчально-методичного забезпечення» була створена «Програма з корекційно-розвиткової роботи з дітьми дошкільного віку з особливими мовленнєвими потребами», побудована на новітніх засадах інклюзивної та логопедичної освіти.

Частково розкриємо теоретико-практичний базис побудови авторської Програми.

Розвиток психіки є суперечливим, одночасно стрибкоподібним і спіралеподібним процесом, який є найбільш активним саме у дошкільному віці.

Соціальна ситуація розвитку дошкільника (за Л. Божович) обумовлена зростанням вимог дорослого до дитини, набуття її самостійності, саме тому провідною діяльністю дитини дошкільного віку є сюжетно-рольова гра (Д. Ельконін) [4].

Як зазначає Е. Еріксон, дошкільну фазу характеризує базова суперечність на рівні діади «ініціативність-пасивність». При цьому саме від значущих осіб у житті дитини (батьків і сиблінгів) залежить те, чи дошкільник стане активним (при підтриманні ініціативності) або постійно відчуватиме почуття провини (за умови сприяння пасивності).

Кожен віковий етап характеризується певними новоутвореннями:

- а) у структурі особистості дошкільника – це підпорядкування мотивів, етичні норми, прагнення до суспільно значущої діяльності (Л. Виготський);
- б) у психічних процесах – елементи довільної поведінки (Ш. Бюлер).

Саме тому, у Програмі нами, окрім психомовленнєвої діяльності, звертається особлива увага на емоційний розвиток дошкільника, його поведінкову сферу, соціально-комунікативний складник.

За моделлю поетапного розвитку вищих психічних функцій людини *Лазаро* та *Беруззо* [3] в основі розвитку дитячої психіки лежить центральна нервова система, представлена:

- а) спинним мозком – рухові рефлекси, регуляція внутрішніх органів і систем);
- б) довгастим мозком – з'єднання головного та спинного мозку, вегетативні, дихальна, слиновидільна функції, ковтальний, смоктальний рефлекси;
- в) заднім мозком – рухові рефлекси, відновлення, збереження постави, сльозо- і потовиділення, жування і ковтання, кліпання очима;
- г) середнім мозком – зорові операції;
- г) мозочком – координація та контроль рухів, узгоджена рухова активність;
- д) нейронами та провідними шляхами.

До року у дитини має сформуватись базовий, перший рівень розвитку – рівень сенсорних систем, адже зір, слух, смакові, нюхові відчуття, інтероцепція (внутрішні відчуття, що зі мною), тактильна (відчуття меж свого тіла), пропріоцептивна (відчуття власного тіла в просторі, серед ін. предметів), вестибулярна (положення тіла в просторі) системи.

На другому, сенсо-моторному рівні у віці від 1 до 3 років відбувається поглиблене налаштування сприймання себе та оточуючого світу, при цьому саме праксис виходить на перший план, адже в процесі предметно-маніпулятивної діяльності дитина тактильно, рухово обстежує предмети, поряд з виробленням контролю над м'язовим тонусом, рівновагою, координацією, диханням, усвідомленням схеми тіла, ліво- та праволатеральності (амбідекстрії), коли відбувається цілісна інтеграція сенсорних систем.

У дошкільному віці (від 3 до 6 років) на третьому, перцептивно-моторному рівні дитина вчиться цілеспрямовано використовувати предмети, взаємодіяти з ними під час ігрової діяльності, свідомо розуміючи, що робить і навіщо, якої саме мети прагне досягнути, використовуючи при цьому мовлення, просторове мислення, підвищуючи усвідомлення себе та власного тіла.

Четвертий, найвищий рівень припадає на вік 6-12 років. Саме на ньому відбувається найбільш інтенсивний розвиток вищих психічних функцій – уваги, пам'яті, мислення, мовлення. У цьому віці дитина здатна навчатися, а отже проявляє самостійність, засвоює досить великий обсяг інформації, вміє аналізувати нові, раніше незнайомі, обставини життя та адаптуватися до них, тобто інтегрована як у побут, так і суспільство ровесників та дорослих.

Аналізуючи модель поетапного розвитку вищих психічних функцій людини Лазаро та Беруззо бачимо, що з 3 до 6 років дитина перебуває на перцептивно-моторному рівні, коли поступово удосконалюється емоційний контроль та відбувається становлення соціальних навичок, формуються просторова організація, окомухова координація, постуральний контроль (контроль позиції тіла), мовленнєве сприймання, образ себе (хто Я?), усвідомлення тіла, концентрація уваги, просторово-часове сприймання, символічна гра.

Зазначені особливості розвитку дитини дошкільного віку ми врахували у своїй Програмі. Однак у закладах дошкільної освіти, зокрема в інклюзивних чи логопедичних групах, досить часто перебувають діти з особливими мовленнєвими потребами віком 7-8 років. Тому в нашій Програмі на перший план виходить робота з розвитку дрібної моторики, удосконалення довільності у різних видах діяльності, зміцнення самостійності, формування академічних навичок та адаптивної поведінки.

Заслужують на увагу дослідження видатного психолога, діяча Харківської психологічної школи *П. Гальперіна*, що розробив теорію поетапного формування розумових дій, куди входять наступні етапи:

- 1) мотивації – створення особистісного ставлення до засвоєння дій;
- 2) формування орієнтувальної основи майбутніх дій – розуміння змісту завдання, операційних складників, послідовності виконання;
- 3) етап дій: а) матеріальних (з використанням реальних предметів) або б) матеріалізованих (із заміниками) – практичне опанування дій з використанням предметів;
- 4) етап зовнішнього мовлення – відсутність опори на реальні предмети, виконання дій з мовленнєвим супроводом, здійснення процесу поступової інтеріоризації зовнішніх дій, тобто перенесення у внутрішній план;
- 5) етап внутрішнього мовлення – виконання дій здійснюється мовчки;
- 6) етап розумових дій – виконання дії вже не потребує мовленнєвої основи, сам процес скорочується та автоматизується [5].

Зважаючи на зазначені етапи, в новоствореній Програмі значна увага приділена формуванню та розвитку як різних видів ймовірного прогнозування, так і самоконтролю, що, своєю чергою, забезпечить комплексний розвиток мовлення як системи, здійснить опосередкований зв'язок зі шкільною корекційно-розвитковою програмою, створить міцну опору для профілактики дислексій, дисграфій і дизорфографій.

Створення Програми зумовлено законодавчими змінами у галузі дошкільної, зокрема спеціальної, освіти, світовими тенденціями в окреслених галузях. Вперше в логопедії, шляхом використання логопсихосинергетичного підходу (Ю. Рібцун) [1], в авторській Програмі обґрунтовано та доведено

необхідність охоплення логопедичною роботою усіх дітей з особливими освітніми потребами.

Метою Програми є навчання та виховання гармонійно фізично, морально, емоційно, інтелектуально, патріотично розвиненої, зрілої, відповідальної особистості з чітким фонетично, лексично та граматично правильним мовленням, дотриманням загальнолюдських і національних цінностей.

Загалом Програма вирішує ряд **різнобічних завдань**:

- презентує ті *психологічні механізми*, які створюють базу поступальної ефективною логопедичної роботи, т.ч. утворюючи цілісний алгоритм формування у дошкільників психомовленнєвої діяльності;

- спирається на *найбільш збережені компоненти* мовленнєвої та пізнавальної діяльності;

- передбачає *випереджувальне навчання*, тобто має на меті максимально розширити коло знань і уявлень дітей (зона найближчого розвитку за Л. Виготським);

- розрахована на творчу роботу *команди психолого-педагогічного супроводу* з урахуванням індивідуальних психофізичних можливостей кожного дошкільника групи зокрема;

- охоплює *всі складові психомовленнєвої діяльності*, які не чітко відокремлені одна від одної, а тісно взаємодіють і переплітаються;

- розроблена з урахуванням *кризових викликів сучасності*;

- спрямована на *здійснення комунікації* в усіх сферах спілкування;

- побудована на *векторі реалізації здібностей і потенціалів* кожного дошкільника;

- створює основу для *якісної підготовки дошкільників* до майбутнього шкільного навчання;

- розроблена із наведенням значної кількості *прикладів* для кращого розуміння та легшого використання;

- передбачає індивідуальний добір педагогами *мовленнєвого та ігрового матеріалу* відповідно до логопедичного висновку, віку та психофізичних особливостей кожної дитини.

Будь-яка діяльність людини підпорядкована певним алгоритмам. Загальний поетапний ієрархічний логічний алгоритм роботи з дітьми з особливими освітніми, зокрема мовленнєвими, потребами репрезентований у моделі поетапного розвитку вищих психічних функцій людини Лазаро та Беруззо (див. рис. 1)

Нами розроблені логопсихосенергетичні алгоритми корекційно-розвивальної роботи з дітьми з особливими мовленнєвими потребами, що, шляхом опори на більш сформовані показники (пропедевтичний і базовий рівні) дозволять намітити результативну динаміку психомовленнєвого зростання (розвивально-перспективний рівень), завдяки чому здійснюватиметься динамічна реорганізація діяльності залучених систем (Ю. Рібцун, 2024).

Багатоваріативність нозологічних проявів, різні вікові межі не дають змоги описати всі можливі алгоритми, тому зазначимо тільки основні.

Рис. 1. Модель поетапного розвитку вищих психічних функцій людини Лазаро та Беруззо

Для роботи з дітьми з особливостями *фонетико-фонематичної сторони мовлення* – формування та розвиток:

- *на пропедевтичному рівні:*
 - слухового гнозису;
 - слухової уваги та пам'яті;
 - слухо-просторового гнозису;
 - слухового невербального ймовірного прогнозування;
- *на базовому рівні:*
 - орального, мімічного, кистьово-пальцевого праксису;
 - спрямованості уваги на фонологічну структуру слова;
 - фонематичного сприймання;
 - невербального слухового контролю;
 - складового невербального ймовірного прогнозування;
- *на розвивально-перспективному рівні:*
 - фонематичних уявлень;
 - вербального слухового контролю;
 - звуковимови;
 - складової структури слів;
 - фонетичного, фонологічного прогнозування на вербальному матеріалі;
 - різних видів звукового, складового аналізу та синтезу;
 - цілісного чи поскладового читання слів різної складності (старший дошкільний вік);
 - соціально-комунікативної діяльності.

Для роботи з дітьми з особливостями *лексико-граматичного оформлення мовлення:*

- *на пропедевтичному рівні:*
 - міжпівкульної взаємодії;

- інтегративної діяльності аналізаторів;
 - зорового, слухового гнозису;
 - зорової, слухової уваги та пам'яті;
 - зорово-, слухо-просторового гнозису;
 - емоційно-вольової сфери;
 - невербального контакту з дорослим;
 - *на базовому рівні;*
 - локомоторного, кистьово-пальцевого, артикуляційного, мімічного праксису;
 - основних мисленнєвих операцій;
 - розуміння зверненого мовлення;
 - зорового, слухового, рухового, смислового контролю;
 - складового, лексичного, морфологічного, граматичного, синтаксичного ймовірного прогнозування на невербальному матеріалі;
 - фонетико-фонематичного складника (фонематичні процеси, звуковимова, фонетичний, складовий контроль);
 - *на розвивально-перспективному рівні:*
 - лексичної складової (категоріальність, контекстуальність, паронімія, антонімія, синонімія, омонімія);
 - граматичного компонента (число, рід, відмінок);
 - морфологічного складника (флексії, суфікси, префікси);
 - фонетичного, фонологічного, складового, лексичного, морфологічного, граматичного, синтаксичного прогнозування на вербальному матеріалі;
 - синтаксичного компонента (словосполучення, речення, текст);
 - лексичного, граматичного, морфологічного, синтаксичного контролю;
 - соціально-комунікативної діяльності.
- Для роботи з дітьми з особливостями *темпоритмічної сторони мовлення:*
- *на пропедевтичному рівні:*
 - міжпівкульної взаємодії;
 - інтегративної діяльності аналізаторів;
 - слухового гнозису;
 - слухової уваги та пам'яті;
 - слухо-просторового гнозису;
 - слухового невербального ймовірного прогнозування;
 - лічильних навичок;
 - *на базовому рівні;*
 - спрямованості уваги на темпоритмічну організацію мовлення;
 - продуктивних, творчих видів діяльності (малювання, конструювання, аплікація тощо);
 - темпоритмічної складової на невербальному матеріалі;
 - локомоторного, кистьово-пальцевого, артикуляційного, мімічного, праксису;
 - фонетико-фонематичної складової;
 - основних мисленнєвих операцій;
 - *на розвивально-перспективному рівні:*
 - емоційно-вольової сфери;

- голосової, дихальної функцій;
- темпоритмічної складової на вербальному матеріалі;
- просодики, інтонації, наголосу;
- лексико-граматичного, синтаксичного складників;
- фонетичного, фонологічного, складового, лексичного, морфологічного, граматичного, синтаксичного прогнозування на вербальному матеріалі;
- фонетичного, складового, лексичного, граматичного, морфологічного, синтаксичного контролю;
- соціально-комунікативних навичок.

Варто зазначити, що в залежності від віку, психофізичних і мовленнєвих особливостей дітей, рівня наявних труднощів зазначений пропедевтичний рівень може бути основним, про що ми розповімо у наших подальших публікаціях.

У Програмі з урахуванням вимог Базового компонента дошкільної освіти, чинних загальноосвітніх програм розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку, логопсихосинергетичного та ін. підходів репрезентовано зміст корекційно-розвиткової роботи педагогів з дітьми дошкільного віку (молодший, середній, старший) з особливими мовленнєвими потребами у логопедичних та інклюзивних групах закладів дошкільної освіти (ЗДО).

Програма адресована логопедам, дефектологам, практичним психологам, вихователям загальноосвітніх закладів дошкільної освіти, ЗДО компенсуючого типу для дітей з порушеннями мовлення, логопедичних пунктів при ЗДО, працівникам інклюзивно-ресурсних, реабілітаційних центрів, студентам педагогічних вишів, батькам дітей з особливими мовленнєвими потребами.

Список використаних джерел:

- [1] Рібцун, Ю. В. (2022). Використання логопсихосинергетичного підходу у задоволенні особливих мовленнєвих потреб. *Věda a perspektivy*, 1(8), 164-175. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/729772/>
- [2] Рібцун, Ю. В. (2024). Концептуально-теоретичні основи корекційно-розвивальної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. *Development trends in special and inclusive education in the context of the European dimension: theory and practice* (Scientific monograph, Riga, Latvia), 189-204. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-457-3-10>
- [3] Beckmann, J. & Dobat, H. (2000). Zur Validierung der Diagnostik intellektueller Lernfähigkeit. *Zeitschrift für Pädagogische Psychologie*, 14(2), 96-105.
- [4] Elkonin, D. (2005). Psychology of play. *Journal East European psychology*, 43(1), 11-21
- [5] Rambusch, J. (2006). Situated Learning and Galperin's Notion of Object-Oriented Activity. *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society*, 28(28), 1998-2003. URL: <https://escholarship.org/uc/item/3vw4n768>

THEORETICAL AND PRACTICAL BASIS OF DEVELOPING A PROGRAM OF CORRECTIVE AND DEVELOPMENTAL WORK WITH CHILDREN OF PRESCHOOL AGE WITH SPECIAL SPEECH NEEDS

Ribtsun Yulia Valentinivna

PhD (Education), Senior researcher,
Senior Researcher of the Department of Speech Therapy
*Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Ukraine*

Summary. *The article examines the theoretical and practical basis of building an author's program for corrective and developmental work with preschool children with special speech needs. In particular, the model of the staged development of higher mental functions of a person by Lazaro and Beruzzo, the theory of the staged formation of mental actions by P. Halperin are analyzed. The purpose and main tasks of the author's Program are described. Logopsyoenergetic algorithms for corrective and developmental work with children with special speech needs have been developed. In particular, the specified algorithms for working with children with phonetic-phonemic, tempo-rhythmic aspects of speech and lexical-grammatical design of speech are presented.*

Keywords: *corrective and developmental work; program; preschoolers with special speech needs.*